

Ракетно-ядерний спадок України

У поданому матеріалі автор розкриває проблему ядерного роззброєння Української Держави та труднощі, пов'язані з цим процесом, а також висвітлює історію 43-ї Червонопрапорної ракетної армії і ракетних дивізій, дислокованих на території України, від часу їх утворення і до розформування.

Ключові слова. Ракетно-ядерний потенціал, без'ядерний статус, ракетні комплекси, 43-тя ракетна армія (РА), ракетні дивізії, програма ліквідації стратегічного ракетно-ядерного озброєння.

В представленном материале автор раскрывает проблему ядерного разоружения Украины и трудности, связанные с этим процессом, а также освещает историю 43-й Краснознаменной Ракетной армии и ракетных дивизий, дислоцированных на территории Украины, от времени их образования и до расформирования.

Ключевые слова. Ракетно-ядерный потенциал, безъядерный статус, ракетные комплексы, 43-я ракетная армия (РА), ракетные дивизии, программа ликвидации стратегического ракетно-ядерного вооружения.

In the article the author reveals the problem of the nuclear disarmament of Ukraine and the difficulties of this process, the history of the 43rd Missile Army and missile divisions stationed on the territory of Ukraine, from the time of their formation till disbanding.

Keywords. Nuclear potential, non-nuclear status, missile systems, 43rd Missile Army, missile division, the strategic program for the elimination of nuclear missile weapons.

Більшість пересічних громадян України на період розвалу колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік не знали, а багато і сьогодні не відають, який могутній військово-промисловий потенціал, у тому числі і ракетно-ядерний, дістався Україні, що проголосила свою незалежність.

Свого часу це справді було найвищою державною таємницею. Згодом, мабуть зумисне, замовчувалося і свідомо приховувалося від народу, щоб люди не дізналися, як бездарно і безповоротно роззброїлася наша молода і незалежна держава внаслідок непродуманої і недалекоглядної політики.

Доцільно нагадати, що на момент розвалу Радянського Союзу наша держава була третьою у світі за наявністю ядерної зброї. Україна стала власником 220 одиниць стратегічних носіїв. На озброєнні в армії молодій держави у складі 43-ї ракетної армії і двох її ракетних дивізій було 176 шахтних пускових установок з міжконтинентальними балістичними ракетами, з них 130 ракет РС-18 і 46 найсучасніших, твердопаливних ракет РС-22. У світі вони відомі відповідно

як SS-19 (Стилет) і SS-24 (Скальпель). Крім того, нам дісталися 44 важких бомбардувальники. Ракети і бомбардувальники мали відповідне ядерне оснащення: 1272 боеголовки для міжконтинентальних балістичних ракет і 672 – для крилатих ракет повітряного базування. На території України на той період ще залишалось 2,5 тисячі одиниць тактичних ядерних боеприпасів. Сьогодні вже можна сказати, що тільки 46-та (Першотравнева) ракетна дивізія, якою мені довелося командувати з 1990 по 1994 рік, мала у боезапасі 726 ядерних боеприпасів (бойових блоків). Кожен бойовий блок за своєю потужністю в десятки разів перевищував ті ядерні заряди, якими США практично знищили в 1945 році міста Японії, Хіросіму і Нагасакі. Отримавши наказ на пуск ракет, в дивізії через кілька десятків секунд мали стартувати вісімдесят шість ракет, які вражали ціль, а це були переважно об'єкти США, з дуже високою точністю і вірогідністю подолання протиракетної оборони, 700 бойових ядерних блоків (кожен з індивідуальним наведенням на ціль). Важкі бомбардувальники (19 літаків ТУ-160 і 25 літаків ТУ-95-МС) розміщувалися на найсучасніших аеродромах в Прилуках і в Узині (неподалік м. Білої Церкви). Крім того, в Україні на той час дислокувалося шість баз середніх бомбардувальників, одинадцять баз тактичних винищувачів, сім баз винищувачів ППО, на яких могли розміщуватися літаки, здатні нести ядерну зброю (бомби або крилаті ракети), ТУ-95, ТУ-24М, СУ-24, Миг-27.

На території України розташовувалися найсучасніші об'єкти і кілька десятків сховищ для тривалого зберігання і обслуговування ядерних боеприпасів. Не менш унікальні об'єкти і сховища були в Україні навіть на узбережжі Чорного моря.

Близько двадцяти мотострілкових і танкових дивізій Сухопутних військ, які дислокувалися тоді на території України, мали на озброєнні ракети середньої дальності і артилерійські системи з можливістю застосування ядерних боеприпасів. Війська ППО також мали на озброєнні три типи ракет, здатних використати ядерні боеприпаси по повітряних цілях.

Не менш важливо було у стратегічному відношенні оцінити наявність в Україні славнозвісних наукових і виробничо-конструкторських колективів ракетобудування: Дніпропетровського КБ “Південне”, Дніпропетровського Південного машинобудівного заводу, Харківського ракетно-електронного підприємства “Хартрон”, Павлоградських хімічного і механічного заводів, київських заводів “Арсенал”, “Більшовик”, а також кількох сотень (близько 700) оборонних підприємств та інших “поштових скриньок” по всій Україні.

Саме на цій базі створювалися практично кожні дві з трьох міжконтинентальних ракет шахтного базування колишнього Радянського Союзу. Якраз на Дніпропетровщині робили найпотужнішу у світі МБР “Сатана” (SS-18) – основу могутності стратегічних ядерних сил СРСР, а також МБР

“Скальпель” (SS-24) шахтного варіанту, які знаходилися на бойовому чергуванні в Україні (46 пускових установок у Першотравневій дивізії) і в Росії (10 ШПУ). Ці самі ракети були основою унікальних бойових залізничних комплексів (БЗРК) Росії.

Фахівці-ракетники знають, що з 20 бойових стратегічних ракетних комплексів, які на той час були на озброєнні СРСР, велика частина (13 комплексів) спроектовані і зроблені гігантами ракетобудування в Україні – КБ “Південне” і “Південний машинобудівний завод”.

До того, Україна мала власні запаси уранової руди і виробництва з її видобутку – Східний гірничо-збагачувальний комбінат на Дніпропетровщині і уранові копальні під Жовтими Водами.

Ключова роль вищезгаданих підприємств України у забезпеченні ракетно-ядерного паритету СРСР і США і сьогодні є незаперечним фактом. Це розуміли і визнавали в усіх державах, що мають ракетно-ядерну зброю, визнають і тепер.

Отож немає нічого дивного і незрозумілого в тому, що молодій незалежній Українській державі внаслідок розвалу СРСР дістався третій за обсягом у світі ракетно-ядерний потенціал. Справді, важко навіть уявити собі – щойно створена незалежна держава відразу ж увійшла, слідом за Росією і США, у трійку найсильніших ракетно-ядерних держав світу.

Простіше сказати, після розвалу Радянського Союзу Україна заслужено успадкувала такий ракетно-ядерний потенціал, про який мріяли і мріють багато держав світу, і на який мусили зважати найбагатші і найрозвиненіші країни з сучасними збройними силами, сприймаючи нас як рівних.

Залишалося відкритим тільки одне, проте дуже важливе питання, яке мусили вирішити самі українці, – усвідомити отриманий спадок, усвідомити ядерний статус держави і прийняти рішення стосовно збереження оптимального рівня ракетно-ядерного (у крайньому разі – ракетного) потенціалу України.

Приймати рішення щодо скорочення (а не повного знищення) успадкованого ракетно-ядерного потенціалу справді було необхідно з двох причин.

По-перше, задля виконання підписаного раніше між СРСР і США Договору “СТАРТ-1” про скорочення стратегічних наступальних озброєнь у відповідних обсягах.

По-друге, такої кількості ракетно-ядерної зброї для свого захисту Україна і її Збройні Сили не потребували.

Це питання мало вирішуватися на основі глибокого, детального аналізу ситуації, що склалася, і науково-технічних можливостей країни, з урахуванням думки й аргументів фахівців, згідно з чинним законодавством.

Збройні сили ядерних держав США, Росії, Китаю, Великобританії, Франції і вже деяких інших країн мають сьогодні сотні балістичних ракет з міжконтинентальною далькістю лету (більше 11 тисяч км) і з точністю ураження цілі в 100 – 200 метрів, з ядерними боеприпасами до 1 мільйона тонн у тротиловому еквіваленті. Така ракета тільки одним боезарядом може знищити місто з населенням декілька сотень тисяч жителів.

На початку 1990-х років, коли Україна приймала рішення

про без’ядерний статус, близько 15 держав вже стояли на порозі створення ядерної зброї і власних ядерних сил, а ще близько 30 держав в науково-технічному розвитку наближались до виробництва ядерної зброї.

Вітчизняна наука, науково-технічний і виробничий потенціали України, наявність професіоналів-ракетників давали змогу підтримувати у технічно справному, боеготовому стані кілька ракетних комплексів (ракетних полків), озброєних найсучаснішими ракетами SS-24. Їх було б цілком досить для стримування від розв’язування війни і політичного тиску. Вони могли б бути оснащені не ядерними, а не менш ефективними за своїми вражаючими властивостями бойовими головними частинами (бойовими блоками).

Україна в особі Верховної Ради і Президента держави оголосила себе власником ядерної зброї, розміщеної на її території, розглядала останню не як реальну силу для оборони своєї країни і народу або загрози іншим державам, а тільки як звичайну матеріальну цінність, яка хоч би частково могла компенсувати наші витрати і збитки.

Саме з цієї позиції виходила Верховна Рада, проголосивши в Декларації про державний суверенітет: Україна дотримуватиметься трьох без’ядерних принципів – не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї. У подальшому це політичне рішення підтверджувалося, іноді також непродумано і поспішно, іншими документами і практичними кроками у сфері ядерної політики.

Безперечно, якби антиядерні заяви українського парламенту не лягли на благодатний ґрунт інтересів світових ядерних держав, зацікавлених у позбавленні України ядерної зброї, то вони могли б так і залишитися політичними деклараціями.

У заяві Верховної Ради “Про без’ядерний статус України” від 24 жовтня 1991 року було сказано: “Україна проводитиме політику, спрямовану на повне знищення ядерної зброї та компонентів її базування, що розташовані на території Української держави. Вона має намір зробити це у мінімальні строки, виходячи з правових, технічних, фінансових, організаційних та інших можливостей...”

Ні тоді, ні сьогодні народів України так ніхто і не пояснив, якими державними інтересами було зумовлене таке спішне одностороннє ядерне роззброєння.

Виступаючи на початку квітня 1993 року на Всесвітньому економічному форумі у Давосі, Президент України Л.М. Кравчук, заявив: “Ситуація довкола дислокованої на території України ядерної зброї унікальна і така, що не має аналогів у світовій історії. Уперше держава, яка спільно з іншими державами – правонаступниками колишнього СРСР, маючи право бути ядерною, йде шляхом набуття статусу без’ядерної. До того ж, на території цієї держави – України – вже є ядерна зброя, яка не належить якійсь іншій державі і яка тільки передана під оперативне управління об’єднаного командування Стратегічними Силами СНД”.

Підписаний СРСР Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО) передбачав тільки їх скорочення, а не повне знищення на будь-якій території. І це надавало нам повне право і вагомий аргумент вести дискусію і давати обґрунтовану, гідну відсіч усім прибічникам повного ядерного роззброєння України.

Ухвалення рішення про збереження достатньої для забезпечення надійної обороноздатності своєї держави визначеної частини ракетно-ядерної зброї і його практична реалізація дали б змогу Україні увійти до клубу п'яти найвпливовіших держав світу і претендувати на широкоформатне, постійне членство у Раді Безпеки ООН. Це дозволило б Україні мати певні переваги і привілеї, більшу вагу і можливість впливу на світові процеси.

43-тя Червонопрапорна ракетна армія і ракетні дивізії, дислоковані на території України

Формування 43-ї ракетної армії (РА), штаб якої дислокувався в м. Вінниці, відбувалося згідно з директивами Генерального штабу Збройних Сил СРСР

від 30 червня 1960 року і Головного штабу Ракетних військ від 20 серпня 1960 року.

У різний час існування 43-ї РА до її складу входило близько 10 ракетних дивізій: 19 рд (м. Хмельницький), 32 рд (м. Постави), 33 рд (м. Мозир), 35 рд (м. Орджонікідзе), 37 гвардійська рд (м. Луцьк), 43 гвардійська рд (м. Ромни), 44 рд (м. Коломия), 46 рд (м. Первомайськ), 49 гвардійська рд (м. Ліда), 50 рд (м. Білорівчичі), 80-й учбовий центр РВСП (м. Котовськ), ремонтний завод, два арсенали, два об'єкти "С", база ліквідації, санаторій "Фрунзенське". У складі дивізій були 54 ракетні полки, близько двохсот частин спеціального, технічного і тилового забезпечення, більше 60-ти тисяч особового складу.

Штаб 43-ї ракетної армії містився у Вінниці, а війська армії дислокувалися на території України, Росії, Білорусі. Це було воістину могутнє ракетно-ядерне об'єднання.

Станом на 1991 рік у складі 43-ї ракетної армії були дві щонайпотужніші ракетні дивізії (Хмельницька і Першотравнева) з шахтними пусковими установками "ОС" («Окремий старт»), які мали 176 шахтних пускових установок з міжконтинентальними балістичними ракетами і ядерними боєзарядами.

Хмельницька дивізія мала 9 ракетних полків (90 ШПУ) з ракетами РС-18 (SS-19), кожна з яких здатна була доставити до цілей по шість ядерних боєголовок на відстань близько 10 тисяч кілометрів. Вражаюча сила одного ракетного полку могла завдати такого збитку, який прирівнювався до вогневої потужності цілого фронту часів Великої Вітчизняної війни.

Першотравнева ракетна дивізія мала у своєму складі 4 ракетні полки (по 10 ШПУ у кожному) з такими самими ракетами РС-18 (SS-19) і 5 ракетних полків – 46 міжконтинентальних твердопаливних балістичних ракет РС-22 (SS-24) останнього покоління. Кожна твердопаливна триступінчата ракета спроможна була доставити до Американського континенту по десять ядерних боєголовок з найвищою точністю наведення, за що дістала умовну назву "Скальпель". Причому бойові ядерні блоки цих ракет могли уражати цілі з будь-якого напрямку, чим викликали серйозну заклопотаність у вірогідного супротивника.

У своєму розвитку і становленні 43-тя РА пройшла декілька етапів.

1-й етап (1960 – 1967) – формування і постановка на бойове чергування з'єднань і частин ракет середньої дальності (РСД) з груповими стартами наземного і шахтного базування, озброєних ракетами першого покоління Р-5М (за класифікацією НАТО – SS-3), Р-12 і Р-12У(SS-4), Р-14 і Р-14У(SS-5), які були здатні вирішувати стратегічні завдання у військово-географічних районах. На цьому етапі створена система організації безперервного несення бойового чергування.

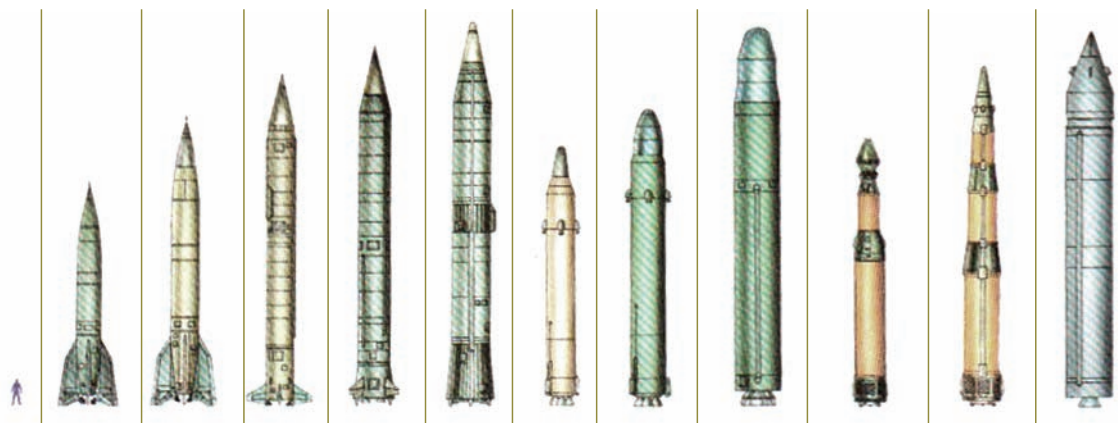
2-й етап (1967 – 1974) – розгортання угруповання ракетних полків, озброєних міжконтинентальними балістичними ракетами (МБР) другого покоління УР-100 і РС-10(SS-11), з окремими стартами (ОС), оснащених моноблочними головними частинами (Хмельницька і Першотравнева ракетні дивізії). На цьому етапі у РВСП запроваджена система надійної експлуатації ракетного озброєння.

3-й етап (1974 – 1987) – оснащення військ ракетними комплексами МБР третього покоління РС-18 (SS-19) з головними частинами індивідуального наведення (РГЧ ІН), що розділяються, і засобами подолання ПРО з уніфікованими командними пунктами (УКП) шахтного типу; прийняття на озброєння першого рухливого ґрунтового ракетного комплексу з твердопаливною ракетою середньої дальності РСД-10 "Піонер"(SS-20). На цьому етапі створювалася єдина система бойового чергування і підготовки військ, удосконалювалася система експлуатації ракетного озброєння.

Шахтно-пускова установка.

Бойові балістичні ракети, які були на озброєнні 43 Вінницької ракетної армії з 19.08.1988 по 1992 рр.

	Ракети першого покоління					Ракети другого покоління		Ракети третього покоління		Ракети четвертого покоління	
Вітчизняний індекс	P1	P2	P-5M	P-12(Y)	P-14(Y)	UR-100	UR-100K	UR-100(HU)	РСД-10(Y), «Піонер»(Y)	RT-2ПМ, «Тополя»	RT-23УТТХ
Технологічний індекс	8A11	8Ж38	8К51	8К63(Y)	8К55(Y)	8К84	15А20	15А30(35)	15Ж45 (53)	15Ж58	15Ж60
Коди за договорами СНО	P-1, SS-1a	P-2, SS-2	P-5, SS-3	P-12 (Y), SS-4	P-14(Y), SS-5	UR-100, SS-11	PC-10, SS-11	PC-18, SS-19	PCД-10, SS-20	PC-12M, SS-25	PC-22, для ШП, SS-24
тип	наземна			Наземна і шахтна групові		ШПУ «ОС»			Рухомий груповий		ШПУ «ОСП»
Рік прийняття на озброєння	1950	1951	1956	1959 (1964)	1961 (1964)	1967	1972	1975 (1981)	1976 (1981)	1988	1989
Дальність пострілу, тис. км.	0,27	0,6	1,2	1,8 (2,0)	3,7 (4,5)	5,0-12,0	10,6-12,0	9,65 (10,0)	4,4-7,5	10,5	10,0-11,0
Стартова вага, т.	13,4	20,4	29,1	42,2	87,0	42,3	50,1	105,6	37,0	45,1	104,5
Головна частина потужність заряду, Мгт.	Не роздільна, звичайна	звичайна	1×1,0	1×1,0	1×1,0	1×1,0	1×1,3 або 3×0,2	6×0,55	3×0,15	1×0,55	10×0,55
Кількість ланок і вид палива	1 - рідке					2 - рідке			2 - тверде	3 - тверде	
Довжина ракети, м.	14,6	17,7	20,8	22,8	24,3	17,0	18,9	24,0	16,5	21,5	23,8
Максимальний діаметр корпусу ракети, м.	1,65				2,4	2,0		2,5	1,8	2,4	

4-й етап (1987 – 1991) – переоснащення військ стаціонарними і мобільними ракетними комплексами з твердопаливними МБР четвертого покоління РС- 22(SS - 24) і РС-12М “Тополя”(SS-25), що не поступаються бойовою ефективністю і живучістю зарубіжним аналогам (“MX” і “Мінітмен-3”); ліквідація в 1988 – 1991 рр. ракет середньої дальності P-12 (SS-4) і РСД-10 “Піонер” (SS-20) за Договором про ракети середньої і меншої дальності (РСМД).

Переозброєння торкнулося п'яти ракетних полків “ОС” Першотравневої дивізії і чотирьох ракетних полків СПУ Мозирської дивізії, які раніше були озброєні відповідно до МБР РС-19 (UR-100H і UR-100HU) і РСД-10 “Піонер” (15Ж45).

5-й етап (1991 – 2002) – підтримка ракетних комплексів МБР РС-18 (SS-19), РС- 22 (SS-24) і РС-12 “Тополя” у боєготовому (у подальшому – тільки у технічно справному) стані у складних умовах недостатнього фінансування і матеріально-технічного постачання військ, їх низькою укомплектованістю фахівцями-ракетниками, в умовах нестабільності, пов'язаної передусім з переведенням управ-

ління військами під юрисдикцію Міністерства оборони України і Російської Федерації, ліквідацією ракетних комплексів, розміщених на території України, з розформуванням ракетних дивізій і управління 43-ї ракетної армії.

Згідно з прийнятою Верховною Радою України 16 липня 1990 року Декларацією про державний суверенітет України і проголошенням наміру стати в майбутньому нейтральною державою, дотримуючись трьох без'ядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї, заявою від 24 жовтня 1991 року “Про без'ядерний статус України” і підписаним Міністром закордонних справ України 23 травня 1992 року Лісабонським протоколом до Договору між СРСР і США, практично з 1993 року розпочався процес ліквідації ракетно-ядерної зброї в Україні.

До 2002 року усі основні заходи щодо ракетно-ядерного роззброєння в Україні були виконані і 20 серпня 2002 року, попрощавшись з Бойовим Прапором, Вінницька 43-тя Червонопрапорна ракетна армія припинила своє існування, посівши гідне місце в історії РВСП.

46-та Нижньодніпровська орденів Жовтневої революції і Червоного прапора ракетна дивізія

(м. Первомайськ)

Історія 46-ї ракетної дивізії починається з 29 квітня 1941 року, коли напередодні Великої Вітчизняної війни у місті Каунасі закінчилося формування 188-ї стрілецької дивізії. З початком бойових дій дивізія одразу вступила у бій з фашистами і за роки війни пройшла славний бойовий шлях, звільняла Україну і Молдавію. Воїни дивізії виявили масовий героїзм і мужність, троє бійців були удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу, а більше

семи тисяч нагороджені бойовими орденами і медалями.

За успішні бойові дії під час прориву добре укріпленої оборони німців у районі північно-східніше м. Кривого Рогу, форсування Дніпра і звільнення Нижнього Подніпров'я дивізії наказом Верховного Головнокомандувача від 17 лютого 1944 року присвоєно почесне найменування «Нижньодніпровська».

За особливі заслуги перед Батьківщиною на фронтах Великої Вітчизняної війни дивізія у лютому 1944 року нагороджена орденом Червоного прапора.

Історія дивізії у складі Ракетних військ стратегічного призначення розпочалася 29 квітня 1961 року, коли на базі управління ракетної бригади (м. Первомайськ) було сформовано управління 46-ї ракетної Нижньодніпровської Червонопрапорної дивізії. Усі відділи, служби і відділення штабу дивізії були укомплектовані високоосвіченими, працездатними, дисциплінованими офіцерами, які надзвичайно відповідально ставилися до виконання своїх обов'язків і поставлених завдань. На озброєнні полків дивізії були різні типи ракетних комплексів з ракетами Р-5М, Р-12, Р-12У і нові ракетні комплекси Р-14У.

Перший пуск ракети з шахтної пускової установки на Державному центральному полігоні відбувся 15 листопада 1962 року. Крім того, 1962 року було проведено ще сім

учбово-бойових пусків ракет. Відтак бойові розрахунки полків дивізії практично щороку проводили на полігоні по кілька учбово-бойових пусків ракет.

1968 року розпочалося переоснащення дивізії якісно новим озброєнням – бойовими ракетними комплексами «ОС» («Окремий старт»). 46-та ракетна дивізія стала однією з перших дивізій РВСП, переоснащених ракетами нового, третього покоління.

За десять наступних років (1969 – 1979) дивізія освоїла п'ять типів ракет. Вперше за всю історію РВСП будівництво й випробування головного уніфікованого командного пункту (УКП) ракетного полку проводилося не на полігоні, а безпосередньо в дивізії.

21 лютого 1978 року дивізія за успіхи у бойовій підготовці, освоєнні нової техніки була нагороджена орденом Жовтневої революції.

У 1988 – 1990 роках у дивізії на бойове чергування були поставлені бойові ракетні комплекси (БРК) останнього покоління з міжконтинентальними твердопаливними ракетами РС-22 (SS-24).

На початок 1990 року дивізія мала у запасі 726 ядерних боеприпасів. До складу 46-ї ракетної дивізії входили: управління ракетної дивізії з командним пунктом, запасним командним пунктом, рухомим командним пунктом і допоміжним пунктом керування; потужний обчислювальний центр із перспективою самостійного розрахунку польотних завдань для ракет; дев'ять ракетних полків з 86-ма шахтними пусковими установками з ракетами і своїми командними пунктами високої захищеності, ремонтно-технічна база (рТБ) для обслуговування і зберігання ядерних боеприпасів; технічна ракетна база (трБ) для обслуговування ракетних комплексів; потужний вузол зв'язку дивізії з передавальними і приймальними радіоцентрами; окремий батальйон радіоелектронної боротьби; окрема вертолітна ескадрилья (9 – 11 вертольотів МІ-8, МІ-8МТ) з великим і впорядкованим вертодромом; інші військові частини для бойового, технічного, спеціального і тилового забезпечення (ще більше десяти), включаючи військовий шпиталь на 150 ліжок, квартирно-експлуатаційну частину, військову школу молодших спеціалістів, свою організацію військової торгівлі і навіть свій польовий банк з доволі великим запасом готівки.

Дивізія мала досить велике основне житлове містечко у Первомайську (на 1994 рік – 54 житлових висотних будинки) з населенням близько 15 тисяч осіб, у якому було дві школи, три дитячих садочки, і п'ять інших житлових містечок у місцях дислокації деяких військових частин дивізії, а також розташований на березі річки Південний Буг свій дитячий табір.

Поблизу штабу дивізії (за 10 – 12 км) було 1650 гектарів родючої землі, яку щороку обробляли і засівали зерновими, соняшником, цукровим буряком тощо, а також каскад зариблених озер загальною площею понад 200 гектарів.

І все це господарство лягло на плечі командира дивізії, оскільки у штатній структурі дивізії «ОС» якихось підрозділів, що опікувалися б цими питаннями, не передбачалося, а військова частина – база матеріально-технічного забезпе-

Захисний пристрій шахтно-пускової установки ракети РС-22.

чення – неспроможна була їх самостійно вирішувати.

Позиційні райони ракетних полків з бойовими стартовими позиціями (БСП) та уніфікованими командними пунктами (УКП) розміщувалися у радіусі близько 100 кілометрів від штабу дивізії і штабів полків. Відстань між БСП ракетного полку становила 8 – 12 км і визначалася при проектуванні й будівництві БРК, зважаючи на умови місцевості та збереження живучості шахтної пускової установки (ШПУ) з ракетою у разі застосування супротивником наявних у нього на той час ядерних боєприпасів. Зазначені відстані забезпечували від ураження супротивником двох ШПУ одним бойовим ядерним блоком.

Практично з 1993 року у 46-й ракетній дивізії почався етап скорочення і ліквідації стратегічної ракетно-ядерної зброї, гарантійні строки якої спливали. Дивізія приступила до виконання Договору «Старт-1».

У 1996 році з арсеналів дивізії вивезли в Росію останні ядерні боєприпаси, а 24 квітня 2001 року з бойового чергування була знята остання ракета РС-22 (SS-24).

За час виконання Комплексної програми ліквідації стратегічного наступального озброєння в Україні особовий склад дивізії виконав величезний обсяг дуже відповідальних і небезпечних робіт, який не мав і не має аналогів у світі:

- відстиковано од ракет, перевезено до місць зберігання, підготовано до відправлення і відправлено з території України 726 ядерних боєприпасів;

- злито з ракет, перевезено до місць зберігання, підготовано до відправлення і відправлено залізницею до стаціонарних місць зберігання близько чотирьох тисяч тонн агресивних і дуже отруйних компонентів ракетного палива;

- підготовано до вилучення, вилучено з шахт, перевезено до місць тимчасового зберігання, підготовано до відправлення і відправлено 88 ракет;

- ліквідовано 86 шахтних пускових установок, проведена рекультивація земель;

- підготовано до вилучення, вилучено і відправлено на відповідні бази вісім уніфікованих командних пунктів ракетних полків з обладнанням;

- розібрано сотні будівель і спеціальних споруд, вилучено десятки тисяч тонн металобрухту, кабельної продукції, будівельних матеріалів тощо;

- проведений комплекс організаційно-штатних заходів, розформовано й ліквідовано більше 20 військових частин з передачею і відправленням усіх матеріально-технічних засобів.

Після виконання усіх робіт з ліквідації ракетно-ядерної зброї 46-та ракетна дивізія у липні 2002 року була розформована. Проте її славні героїчні традиції повинні назавжди залишитися в історії і у пам'яті наступних поколінь. Люди мусять знати, яке озброєння у нас було, як тримали його у належному стані і підтримували бойову готовність, як і в яких умовах виконували поставлені завдання з ліквідації ракетно-ядерної зброї, і як протікав цей складний і небезпечний процес.

Славні героїчні традиції стратегічних ракетників, їхній патріотизм, ставлення до свого військового і професійного обов'язку, висока відповідальність і самовідданість мають залишитися у пам'яті людей, стати прикладом для наслідування.

19-та Запорізька Червонопрапорна орденів Суворова і Кутузова ракетна дивізія

(м. Хмельницький)

Історія 19-ї ракетної дивізії РВСР сягає 1942 року, коли практично було завершено формування 7-ї артилерійської дивізії прориву резерву Верховного Головного Командування. Дивізія в усі роки Великої Вітчизняної війни була пострахом для німецько-фашистських окупантів. Не знаючи поразок, вона пройшла славний бойовий шлях, визволяла Україну і Молдавію, успішно вела бойові дії в Криму і в Карелії, на рубежі річки Свир. Воїни дивізії виявляли масовий героїзм і мужність у боях з фашистськими загарбниками.

За особливі заслуги перед Батьківщиною на фронтах Великої Вітчизняної війни дивізії було при-

своєно почесне найменування “Запорізька”, її нагороджено орденами Червоного прапора, Суворова і Кутузова.

Історія дивізії у складі Ракетних військ стратегічного призначення розпочалася 1960 року. З 13 червня до 1 грудня того самого року була сформована військова частина 33874, – 19-та ракетна дивізія.

Вночі проти 1 січня 1962 року 429-й ракетний полк, а разом з ним і 19-та рд приступили до несення бойового чергування з охорони безпеки нашої Вітчизни на південно-західному стратегічному напрямку.

На кінець 1962 року на бойове чергування заступили усі ракетні полки, ремонтно-технічна база, командні пункти і вузол зв'язку 19-ї рд. На озброєнні ракетних полків дивізії були бойові ракетні комплекси з ракетами Р-12, Р-12У, Р-14, Р-14У.

З 1969 року, після переоснащення якісно новими бойовими ракетними комплексами “ОС” («Окремий старт») з ракетами УР-100, УР-100У, 19-та ракетна дивізія приступила

Бойовий прапор 19-ї ракетної Запорізької Червонопрапорної орденів Суворова і Кутузова дивізії.

Особовий склад 19-ї ракетної Запорізької Червонопрапорної орденів Суворова і Кутузова дивізії.

до несення бойового чергування шістьма полками «ОС». Відтак у бойовому складі дивізії було дев'ять ракетних полків, які безперервно несли бойове чергування. Склад інших військових частин і підрозділів у дивізії був приблизно такий самий, як і в 46-й ракетній дивізії.

З 1994 року основна діяльність дивізії була скерована на виконання зобов'язань по Договору СНВ-1 («Старт-1») і зняття ракетних комплексів з бойового чергування: відстикування і вивезення головних частин, злиття компонентів ракетного палива, вилучення з шахт ракет і транспортування їх на бази, рекультивацію територій бойових позицій.

Уся ця відповідальна, трудомістка робота, практично сумірна з обсягами завдань, покладених на 46-ту ракетну дивізію, була виконана якісно і у встановлений термін, без порушення правил безпеки.

До 30-го листопада 1999 року 19-та ракетна Запорізька Червонопрапорна орденів Суворова і Кутузова 2-го ступеня дивізія, що прийняла у 1960 році Бойовий Прапор і орден від посталої під Сталінградом ушавленої дивізії прориву РВГК, була розформована.

37-ма гвардійська ракетна Севастопольська орденів Леніна і Кутузова дивізія

(м. Луцьк)

37-ма гвардійська ракетна Севастопольська орденів Леніна і Кутузова дивізія сформована на базі 22-ї інженерної бригади РВГК у 1942 році.

4 червня того самого року бригада увійшла до складу 1-ї винищувальної дивізії 57-ї армії Південно-Західного фронту. У складі дивізії хоробро билася під м. Куп'янськом Харківської області.

Пізніше бригада брала участь в обороні Сталінграда, визволенні Донбасу й Криму, Південної Пруссії.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 31 березня 1943 року за стійкість, мужність і героїзм особового складу в боях на Сталінградському фронті бригаду нагороджено орденом Леніна.

Наказом наркома оборони від 30 червня 1943 року № 238 за відвагу у боях за Вітчизну, за стійкість, мужність, дисциплінованість і організованість, за героїзм особового складу бригади присвоєно звання «Гвардійської». З часом за бойові дії по звільненню м. Севастополя наказом ВГК від 24 травня 1944 року № 0136 бригаді присвоєно почесне найменування «Севастопольська».

Наприкінці війни указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 квітня 1945 року за відмінні бойові дії при ліквідації угруповання німецько-фашистських військ південно-західніше м. Кенігсберга бригаду нагороджено орденом Кутузова II ступеня.

По війні згідно з наказом Наркома оборони бригада з 11 липня 1945 року реорганізована у 33-тю гвардійську легку артилерійську бригаду, а потім, відповідно до директив Генерального штабу, переформована спочатку у кадровий важкий мінометний полк, відтак у 43-тю важку мінометну бригаду.

З початком формування з'єднань міжконтинентальних балістичних ракет згідно з директивою заступника Міністра оборони СРСР від 1 серпня 1959 року № 760038 на базі 43-ї важкої мінометної Севастопольської орденів Леніна і Кутузова бригади була сформована 22-га інженерна бригада РВГК зі збереженням за нею усіх почесних найменувань і нагород.

Відповідно до директиви Міністра оборони СРСР від 25 травня 1960 року № орг/9/59003 22-га інженерна бригада переформована у 37-му гвардійську ракетну Севастопольську орденів Леніна і Кутузова дивізію із дислокацією управління дивізії у місті Луцьку Волинської області.

З 1989 року у дивізії розпочаті заходи по зняттю ракетних полків з бойового чергування та їх розформуванню згідно із досягнутими домовленостями між СРСР і США. Ракети ліквідували методом пусків чи шляхом підриву під безпосереднім контролем інспекційних груп. 30 грудня 1992 року дивізія розформована.

За весь період існування дивізія була озброєна двома типами ракетних комплексів: з 1960 по 1984 рік – ракетними комплексами з ракетами Р-12 (56 ракет), з 1982 по 1991 рік – рухомих ґрунтовим ракетним комплексом «Піонер» (45 ракет).

Установлене наказом Міністра оборони СРСР від 27 вересня 1949 року № 164 свято дня 43-ї важкої мінометної бригади було збережене і за 37-ю ракетною дивізією. Дивізія пройшла славний героїчний шлях, демонструючи на всіх перевірках і під час ліквідаційних заходів високий рівень бойової готовності та організованості. Останнім командиром дивізії був генерал-майор Юдін Микола Володимирович.

Колона РСД-10 «Піонер».

43-тя гвардійська ракетна Смоленська орденів Суворова і Кутузова дивізія

(м. Ромни)

На підставі директиви Головнокомандувача РВСП від 4 червня 1960 року в період з 28 червня по 1 грудня того самого року була сформована 200-та ракетна бригада з дислокацією її штабу у м. Ромнах Сумської області.

У травні 1961 року згідно з директивою Міністра оборони СРСР 200-та ракетна бригада була перетворена у 43-тю ракетну дивізію.

На базі 43-ї ракетної дивізії у 1962 році формувалася 51-ша ракетна дивізія, що брала безпосередню участь у стратегічній операції «Анадир» з передислокацією на Кубу у складі п'яти ракетних полків, п'яти рухомих ремонтно-технічних баз та інших військових частин.

У вересні – жовтні з метою оперативного маскування позиційний район 43-ї ракетної дивізії, що відбула на Кубу, зайняла 18-та ракетна дивізія.

У жовтні 18-та рд припинила своє існування, а 10 жовтня 1962 року з метою збереження бойових традицій управління 43-ї ракетної дивізії були передані почесне найменування і нагороди розформованого управління 18-ї ракетної дивізії.

У 1963 – 1964 роках бойові розрахунки полків дивізії провели на полігоні кілька учбово-бойових пусків ракет Р-14 (SS-5).

1967 року в дивізії було проведено ще шість учбово-бойових пусків ракет.

У липні 1969 року в ході навчань, що їх проводив Головнокомандувач РВСП, дивізіон одного із ракетних полків диві-

Рухомий ґрунтовий ракетний комплекс «Піонер».

зії підготував і успішно провів учбово-бойовий одночасний пуск (залп) чотирма ракетами Р-12 (SS-4), а одна стартова батарея підготувала і провела повторний пуск ракети з пускової установки.

Учбово-бойові пуски ракет на полігоні проводилися бойовими розрахунками полків дивізії і в наступні роки.

Після прийняття в 1976 році на озброєння РВСП нового рухомого ракетного комплексу РСД-10 «Піонер» з твердопаливною балістичною ракетою середньої дальності 15Ж53, який призначався для заміни ракет середньої дальності Р-12 і Р-14, в дивізії велася підготовка до переозброєння на новий ракетний комплекс.

У 1980 році розпочалося переозброєння дивізії на нові рухомі ґрунтові ракетні комплекси «Піонер». Впродовж кількох років були переозброєні на ракетні комплекси «Піонер» і заступили на бойове чергування п'ять ракетних полків.

Відповідно до підписаного 8 грудня 1988 року між СРСР і США Договору «Про ракети середньої і меншої дальності», під дію якого потрапляли і вище вказані ракетні комплекси, в дивізії проводилися заходи з підготовки і ліквідації ракетних комплексів РСД-10 «Піонер». Першим був розформований 15-й ракетний полк.

На другому етапі на виконання директиви Міністра оборони СРСР в 1990 році два ракетні полки, виконавши складний комплекс організаційних і технічних заходів, були переформовані в ракетні полки РТ-2ПМ «Тополя» скороченого складу і приступили відповідно до планів по підготовці і переозброєнню на новий мобільний ракетний комплекс.

У 1991 році ще два ракетні полки були переформовані в ракетні полки РТ-2ПМ «Тополя» скороченого складу. Затвердженими планами на 1991 рік передбачалося завершення підготовки до повномасштабного розгортання і переозброєння полків дивізії на нові мобільні ракетні комплекси РТ-2ПМ «Тополя».

Після розпаду СРСР дивізія без ракетно-ядерної зброї була передана до складу Збройних Сил України, а 31 грудня 1992 року розформована.

Два ракетні полки 43-ї гвардійської дивізії і сьогодні примножують славні традиції стратегічних ракетників у складі сучасних РВСП Росії.

Ракетний комплекс РТ-2ПМ «Тополя».

44-та ракетна дивізія

(м. Коломия)

Згідно з директивою начальника Генерального штабу Радянської армії від 6 грудня 1950 року № орг./3/397158 на полігоні Капустін Яр з 20 грудня на базі розформованої 92-ї гвардійської бригади РВГК розпочалося формування 23-ї ракетної

бригади особливого призначення (боп) РВГК.

Як бойова одиниця бригада постала 5 лютого 1951 року. Відтоді цей день вважається Днем частини.

Відповідно до директиви Генерального штабу ВС СРСР від 3 березня 1953 року 23 боп РВГК була перейменована у 73-тю інженерну бригаду РВГК. До її складу входили три вогневі ракетні дивізіони.

З січня 1958 року почалася підготовка до передислокації підрозділів бригади на Західну Україну. Того самого року з прийняттям на озброєння нового ракетного комплексу з ракетою Р-12 бригада перейшла на нові штати. Її дивізіони були переформовані у ракетні полки. Крім того, з прийняттям на озброєння бригади ракет Р-5М і Р-12, які несли ядерні заряди, формуються і надаються кожному ракетному полку рухомі ремонтно-технічні бази 12-го Головного управління Міністерства оборони, призначені для обслуговування ядерних боєприпасів. 1 липня 1960 року управління 73-ї інженерної бригади було перетворено в управління 44-ї ракетної дивізії з розміщенням штабу в м. Коломиї.

На нові штати перейшли й усі ракетні полки. Загальна чисельність особового складу дивізії становила 9286 військовослужбовців і 53 службовці Радянської армії.

18 серпня 1960 року відповідно до директиви Генерального штабу 44-та ракетна дивізія увійшла до складу сформованої 43-ї ракетної армії (м. Вінниця).

18 квітня 1961 року дивізія у складі п'яти ракетних полків (десяти наземних ракетних дивізіонів) заступила на бойове чергування.

5 січня 1964 року на озброєння РВСП приймається шахтний ракетний комплекс з ракетою Р-12У, конструкція якої не дуже відрізнялася од її попередниці Р-12, але самий стартовий комплекс вже був низкою складних інженерних споруд. Три ракетні полки дивізії (40 рп, 79 рп, 151 рп) переозброюються на нові ракетні комплекси, шахтні пускові установки для яких почали будувати практично з 1960 року.

Станом на червень 1982 року до складу ракетної дивізії входили три полки, три ртб, ВШМС, вузол зв'язку, які розташовувалися у Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській областях України.

Відповідно до підписаних 8 грудня 1987 року Договору і Меморандуму про скорочення ракет середньої і меншої дальності у дивізії ведуться роботи, спрямовані на виконання договірних зобов'язань і ліквідацію ракетних комплексів, що були на озброєнні дивізії. Один ракетний полк (586 рп) приступив до формування по штатах нового ракетного комплексу "Тополя" з подальшою передислокацією у м. Іркутськ.

Після відправки усіх ракет і головних частин дивізії на бази ліквідації 30 листопада 1989 року дивізія, відповідно до директиви

начальника Головного штабу РВСП, була знята з бойового чергування, а 31 травня 1990 року розформована.

Останній командир ракетної дивізії – генерал-майор Каримов Рустам Бакийович, після її розформування призначений командиром 19-ї ракетної дивізії (м. Хмельницький).

50-та Червонопрапорна ракетна дивізія

(смт. Білокоровичі)

50-та Червонопрапорна ракетна дивізія веде свій початок від 15 травня 1953 року (щорічне свято Дня частини), коли відповідно до директиви Генерального штабу Радянської ар-

мії від 26 лютого 1953 року на полігоні Капустін Яр розпочалося формування 80-ї інженерної бригади РВГК.

До грудня 1953 року формування бригади було закінчене і в лютому-березні 1954 року її передислоковано в смт Білокоровичі Житомирської області.

З 1 листопада 1955 року бригаду перейменовано, вона дістала назву "80-та учбова інженерна бригада". З трьох її дивізіонів в 1958 році було сформовано три ракетні полки.

У 1959 році згідно з директивою Міністра оборони 80-та учбова інженерна бригада перейменована у 80-ту інженерну бригаду РВГК.

Директивами МО СРСР від 5 квітня 1961 року і Головнокомандувача РВСП від 13 квітня 1961 року управління 80-ї інженерної бригади переформоване в управління 50-ї ракетної дивізії.

У 1961 році з 5 серпня по 16 вересня деякі частини і підрозділи ракетної дивізії брали участь у спеціальному навчанні Ракетних військ стратегічного призначення і здійснили два учбово-бойові пуски ракет Р-12 з термоядерними головними частинами з польових позицій в районі Салехард на Новоземельському полігоні (операція "Троянда"). Вибухи сталися на заданій висоті, що виключає істотне забруднення місцевості. З прийняттям на озброєння РВСП ракетного комплексу Р-12У (шахтного варіанту) у дивізії почалися роботи по переоснащенню полків.

У липні 1969 року частини і підрозділи дивізії брали участь у стратегічних навчаннях, що проводилися Головнокоманду-

Ліквідація шахтно-пускових установок ракетної дивізії.

вачем РВСП. З державного полігону вони провели учбово-бойовий залповий пуск усіма пусковими установками одного дивізіону, ліквідувавши пожежу і непередбачену аварійну ситуацію, які виникли через технічні несправності, виявивши при цьому мужність і героїзм.

Наказом Міністра оборони СРСР від 2 лютого 1984 р. № 002250-а ракетна дивізія з 27 лютого 1984 року знята з бойового чергування. Усі ракети, наземне устаткування, спеціальна техніка і ЗІП ракетного комплексу Р-12 були здані на арсенали РВСП.

Дивізія у складі п'яти ракетних полків, інших спеціальних частин і підрозділів почала переозброєння на нові рухомі ґрунто-ві ракетні комплекси РСД-10 ("Піонер").

4 травня 1985 року Указом Президії Верховної Ради СРСР 50-та ракетна дивізія 43-ї ракетної армії була нагороджена "За великі заслуги у збройному захисті соціалістичної Батьківщини, успіхи у бойовій і політичній підготовці і у зв'язку з 40-річчям Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років" орденом Червоного Прапора.

З 1985 року ракетні полки дивізії, переоснащені новими ракетними комплексами "Піонер", почали заступати на бойове чергування.

У середині вересня 1985 року дивізія отримала вказівку Головнокомандувача РВСП, згідно з якою вимагалось в дуже стислі терміни знизити час бойової готовності деяких ракетних дивізіонів дивізії, перевантажити ТПК з ракетами у спеціальні вагони й відправити їх під охороною караулів на арсенал "Лісова". Це був акт доброї волі Радянського уряду перед поїздкою Генерального секретаря ЦК КПРС Горбачова М.С. у Париж.

Відповідно до підписаного 8 грудня 1987 року Договору про скорочення ракет середньої і меншої дальності у дивізії починаються роботи по виконанню договірних зобов'язань і ліквідації ракетних комплексів, що перебувають на озброєнні дивізії. П'ять ракетних полків було знято з бойового чергування і розформовано з вересня 1989 по квітень 1991 року.

Наказ про припинення існування 50-ї Червонопрапорної ракетної дивізії був підписаний 30 квітня 1991 року.

Останній командир ракетної дивізії – генерал-майор Вахрушев Леонід Петрович.

Загальне роззброєння – це ідеал усього людства. Однак, прагнучи до цього, мимоволі ставиш собі питання: чи треба було скорочувати, а точніше, знищувати усю ракетно-ядерну зброю в Україні, що в сотні разів збільшило її залежність від інших сильних держав.

Україна при розпаді СРСР отримала у спадок такий ядерний кулак, про який досі мріють деякі розвинені держави, а найбагатші, у тому числі і США, змушені були рахуватися з нами, як з рівними. Навіть після ліквідації і вивезення тактичної ядерної зброї було кілька варіантів вирішення долі стратегічних ракетних комплексів.

Варіант 1. Зняти з бойового чергування і знищити ракетні комплекси з рідинними міжконтинентальними ракетами SS-19, гарантійний термін експлуатації яких закінчувався. Ракетні комплекси з найсучаснішими, надійними твердопаливними ракетами SS-24, що їх робили у м. Дніпропетровську, залишити на бойовому чергуванні з ядерними боезарядами з по-

Несення бойового чергування на уніфікованому командному пункті.

дальшим паритетним скороченням ядерного озброєння усіма державами, що мають його.

Варіант 2. Відмовитися повністю од стратегічної ракетно-ядерної зброї наземного базування, залишивши на озброєнні 288 стратегічних ядерних боезарядів повітряного базування.

Варіант 3. Повністю відмовитися від ядерних боеприпасів, залишивши частину ракетних комплексів на бойовому чергуванні з неядерним оснащенням і передусім з оснащенням високоточною зброєю.

Були й інші можливі і практично такі, що реалізуються, варіанти, які передбачали наявність в Україні найсучаснішої і потужнішої зброї як чинника стримування будь-якої агресії, надійного захисту свого суверенітету.

Проте обрали інший шлях – шлях роззброєння. Вашингтон, ясна річ, усвідомлював, що втративши тактичну ядерну зброю, яка могла служити Україні ефективним засобом стримування будь-якої агресії, Київ міг до останнього не віддавати стратегічну ядерну зброю, націлену на США. Американці чітко уловили можливість "малою кров'ю" позбутися цих ракет, а Росія могла скоротити ядерний потенціал, згідно з Угодою ОСВ-1, значною мірою за рахунок колишніх республік СРСР – України, Білорусі і Казахстану. Виходячи з цих позицій і визріла згодом ідея підписання Лісабонського протоколу.

Після виконання програми ліквідації стратегічного ракетно-ядерного озброєння Україна набула статусу без'ядерної держави. Військовим фахівцям інших країн, справжнім професіоналам у галузі ракетно-ядерного озброєння і сьогодні важко зрозуміти, як нам вдалося у надзвичайно короткі терміни, відведені для цього умовами тристоронньої угоди, ліквідувати потужний ядерний арсенал.

Процес ліквідації ядерної зброї був надзвичайно складним, передусім у технічному плані, дуже динамічним і досить емоційним: зброю знищували ті самі люди, які її створювали і обслуговували, їхній душевний біль можна було зрозуміти, як і почуття найвищої відповідальності, з яким вони виконували цю складну роботу.

Дискусії з питання правильності прийнятого рішення щодо ліквідації ядерної зброї в Україні тривають і досі. До цього важливого стратегічного питання ще не раз повертатимуться і майбутні покоління.